

Efni: umsögn Arnþórs Garðarssonar um tillögu til þingsályktunar um afléttingu veiðibanns á rjúpu, 130. löggjafarþing 2003-2004, 154. mál.

Með bréfi dags. 25. nóvember 2003 óskaði Umhverfisnefnd Alþingis eftir umsögn undirritaðs um tillögu til þingsályktunar um afléttingu veiðibanns á rjúpu, 154. mál. Efni tillögunnar er tvíþætt: 1) að umhverfisráðherra aflétti veiðibanni á rjúpu sem fyrst, 2) að í stað veiðibanns verði tilteknar leiðir, ein eða fleiri, farnar til að vernda rjúpnastofninn.

Umsögn

Undirritaður er efnislega sammála framkominni þingsályktunartillögu en leggur til að í fyrri málsgrein hennar bætist ákveðin dagsetning “haustið 2004” á eftir orðunum “sem fyrst”.

Greinargerð

Við samningu umsagnar og þessarar greinargerðar kannaði ég tiltæk rit um stofnbreytingar rjúpna hér á landi svo og ýmis bráðabirgðaálit og óbirt gögn um sama efni. Þá hef ég lauslega farið yfir nýleg alþjóðleg rit um skyld efni.

Rétt er að taka það fram í upphafi að bæði veiðibann ráðherrans og þingsályktunartillaga þessi virðast ganga út frá því að skotveiðar eins og þær eru nú stundaðar hafi neikvæð áhrif á íslenska rjúpnastofninn. Undirritaður telur sig ekki sjá þess merki í þeim rannsóknaniðurstöðum sem nú liggja fyrir að veiðar hafi slík áhrif.

Hitt er annað mál, að aðrar ástæður en stofnfræðilegar geta legið til grundvallar afstöðu manna til veiða. Almenn mannúðar- og dýraverndarsjónarmið geta til dæmis vegið þungt, og einnig verður að segjast að ruddalegar aðferðir sumra veiðimanna við að ferðast um landið, tilhneiging þeirra til að velja sér afkastamikil skotvopn og vond meðferð bráðarinnar eru allt atriði sem eru til þess fallin að snúa hugum okkar gegn rjúpnaveiðum. Á hitt ber að líta að fuglaveiðar eru mörgum eftirsótt frístundaiðja, sem stunduð er af hófsemd og virðingu, og veiðimenn eru hópur sem hafa beina hagsmuni af skynsamlegri og vistvænni meðferð stórra landsvæða. Veiðimenn og umhverfisverndarmenn eiga því oftast en ekki samleið.

Stofnsveiflur

Almennt má segja að dýrastofnar breytist óreglulega í tíma en fjöldinn er þó oft í grennd við eitthvert langtíma-meðaltal. Þegar meðaltalið breytist yfir löng tímabil er talað um leitni (trend), en oft ná töluleg gögn ekki til nægilega langs tíma til þess að hægt sé að greina leitni með vissu. Sumir stofnar sýna reglulegar breytingar í fjölda, svonefndar sveiflur sem yfirleitt hafa fasta sveiflutíðni, 3-4 ár, 6-7 ár eða um 10 ár á milli hæða eða lægða. Helstu dæmi um slíkt eru jurtaetur (hérar, læmingjar og hænsnfuglar) á norðurlóð og rándýr sem á þeim lifa. Þessar jurtaetur lifa að mestu á vaxtarvef og geta haft veruleg áhrif á gróður með beit. Afkoma rándýranna er líka mjög háð þessum jurtaetum, og eru þau oft sérhæfð að ákveðinni bráð. Nærri má geta að stofnsveiflurnar hafa orðið tilefni til mikilla vangaveltna og umfangsmikilla rannsókna um allt norðurhvel. Þær tilgátur um sveifluvalda sem hafa verið mest til

umræðu á síðustu árum ganga flestar út frá því að bæði beitaráhrif og rándýr séu mikilvægir orsakavaldar, en einnig liggur fyrir að innri breytingar í sveiflöttum stofni geta verið mikilvægar og eru þar einkum tilnefndar breytingar á árásargirni (aggression) og aldursdreifingu.

Rjúpan hér á landi

Stofnsveiflur íslensku rjúpunnar eru þekktar af óbeinum gögnum yfir langan tíma (Finnur Guðmundsson, bls. 269-275, Proc. XII int. Orn. Congress, 1960; Ólafur K. Nielsen og Gunnlaugur Pétursson, Wildl. Ecol., 1, 65-71, 1995). Lifnaðarhættir rjúpunnar og einkenni stofnsveiflunnar voru könnuð ítarlega hér á landi á árunum 1963-1969, auk þess sem fylgst var með stofnbreytingum á nokkrum stöðum til 1977. Helstu niðurstöður þessara rannsókna voru að rjúpan væri líkleg til að hafa veruleg áhrif á jurtafæðu sem hún lifir á, að framleiðsla eggja og unga væri mikil að staðaldri, og að nýliðun ársgamalla fugla stjórnaði því hvort fjölgun eða fækkun yrði í stofninum (sjá Arnþór Garðarsson, bls. 300-329 í Adaptive strategies and population ecology of northern grouse, ritstj. A.T. Bergernud og M.W. Gratson, Minneapolis, 1988). Nýliðun ræðst af því hve margir ungfuglar lifa af til næsta vors, frá því að þeir koma úr eggjum. Hægt er að skipta þessu tímabili nánar með því að nota hlutföll unga á varpstöðvum og aldursdreifingu í afla. Sú greining benti til þess að fækkun rjúpunnar 1966-1969 stafaði að mestu af afföllum síðari hluta vetrar, en afföll fyrri hluta vetrar fóru vaxandi þegar á leið lögðina.

Frá 1981 hafa farið fram rannsóknir þar sem fylgst hefur verið reglubundið með stofnbreytingum í Þingeyjarsýslum (fjöldi karra og aldursdreifingu að vori, fjöldi unga á kvenfugl síðsumars), svo og aldursdreifingu í afla (samfellt frá 1989). Niðurstöðurnar styðja það sem áður var komið fram, að nýliðun ársgamalla fugla stjórnaði því hvort fjölgun eða fækkun yrði í stofninum (Ólafur K. Nielsen, Fjölrít Náttúrufræðistofnunar, 39, 1999). Ekki var reynt að greina niðurstöðurnar eftir tímabilum vetrar. Engar rannsóknir voru gerðar á beitaráhrifum en hins vegar var mikil áhersla á viðbrögðum fálka við breytingum á fjölda rjúpna (Ólafur K. Nielsen, J. Anim. Ecol., 68, 1034-50, 1999). Loks hefur verið fylgst vandlega með afdrifum rjúpna yfir veturinn á takmörkuðum stöðum og hafa þau gögn verið notuð sem rökstuðningur við þá hugmynd að veiðar hafi veruleg áhrif á rjúpnastofninn.

Segja má að fyrrgreindar rannsóknir hafi fyrst og fremst beinst að því að kanna almennt atburði sem tengjast 10-ára sveiflu íslensku rjúpunnar, fræðimenn hafa yfirleitt ekki gert ráð fyrir að veiðar skiptu verulegu máli í því sambandi og því ekki lagt áherslu á að rannsaka þær sérstaklega. Auðvelt er að sýna fram á að nýliðun ársgamalla fugla í varpstofninn er besta skýringin á fjölgun eða fækkun í rjúpnastofninum frá ári til árs en þó er nánari greining á fyrirliggjandi gögnum æskileg.

Framvinda rjúpnastofnsins síðustu áratugi

Veiðibann umhverfissráðherra 2003 virðist vera byggt á þeirri hugmynd (1) að rjúpnastofninn fari sífellt minnkandi og hafi verið miklu stærri áður fyrr. Einnig virðist gert ráð fyrir því (2) að friðunaraðgerðir á fyrri hluta 20. aldar hafi skilað

árangri. Loks virðist gengið út frá því (3) að dauðsföll af völdum skotveiða séu sjálfstæður affallaþáttur, sem bætist við önnur afföll, og vorstofninn stækki því ef veiðum haustið áður sé hætt. Hér á eftir verður fjallað nokkuð um þessi þrjú atriði.

1) Engin bein, endurtakanleg gögn liggja fyrir um fjölda (þéttleika) rjúpna á Íslandi fyrir en árið 1963. Að vísu telja margir að rjúpnahámarkið um 1955 hafi líklega verið mun stærra en þekkt hefur síðan og heyrst hefur að 1945 hafi einnig verið mjög mikið rjúpnaár. Þá hafa nýlega birst tölur tveggja áhugamanna sem ná aftur á þessa blómatíma, og ber saman við þessar lausafregnir, en erfitt er að sannreyna upplýsingarnar. Talningar í Hrisey og á 6 stöðum í Þingeyjarsýslu sýna fjögur hámarksár eftir 1960: árin 1966, 1974, 1986 og 1998. Lágmarksár voru 1970, 1993 og 2003 – talningar vantar kringum 1980 og ekki er víst að þá hafi komið neitt afgerandi lágmark. Hámarksár 1966 og 1986 voru álíka stór, hámarkið 1974 var afar lítið og 1998 fremur lítið. Á árunum 1974-1976 urðu miklar gróðurskemmdir á þingeyskum heiðum, sem gengu undir nafninu svartidauði og voru taldar stafa af maðki, a.m.k. að einhverju leyti (Helgi Hallgrímsson, Týli, 7, 13-15, 1977). Má ætla að þessi plága hafi getað haft veruleg áhrif á rjúpnastofninn þar um slóðir. Samfelld syrpa af talningum á Kvískerjum í Örfæm sýnir mikið hámarksár 1966, litla sveiflu um 1974 og raunar tíðindalítið til 1987, en þá verður aftur sveifla niður og loks lágt hámark 1997. Lágmarksár sjást á Kvískerjum 1971 og 1991-2. Í bráðabirgðaskýrslu sem Náttúrufræðistofnun birti 2002 eru gögn frá 10 stöðum um tvær síðustu sveiflurnar túlkuð með aðhvarfsgreiningu þannig að rjúpnastofninn sé á niðurleið, sú túlkun er þó mjög varasöm þar sem aðeins er um að ræða tvær sveiflur.

Niðurstaðan af því að kanna þessi gögn er sú að gömul hugmynd um að hámarksár í rjúpnastofninum séu mishá virðist vera staðfest. Hugsanlega hafa einhver fyrri hámarksár verið mun stærra en við höfum séð á síðustu fjórum áratugum. Hins vegar liggur alls ekki fyrir að rjúpnastofninn fari minnkandi til langs tíma.

2) Oft er erfitt að meta gæði og sambærileika gagna, sem safnast hafa fyrir á löngum tíma við breytilegar aðstæður. Í rökstuðningi fyrir nauðsyn alfriðunar rjúpu núna er látið að því liggja að fyrri friðanir hafi skilað árangri, svo sem sjáist á fjölda útfluttra rjúpna, og bent sérstaklega á að eftir friðunartímabilið 1920-1923 hafi fylgt 4 mestu góðari sögunnar í útflutningi rjúpna (Jón G. Ottósson o.fl., Mbl 17. ágúst 2003). Þess er hins vegar ekki getið að eftir friðunartímabilið 1930-1932 fylgdu fremur rýr útflutningsár. Hér skortir einfaldlega staðgöð gögn.

3) Stofnstærð eða fjöldi hverju sinni stjórna af fæðingum og dauðsföllum, auk þess sem aðflutningur og brottflutningur hafa svæðisbundin áhrif. Viðteknað kenningar um takmörkun stofnstærðar gera yfirleitt ráð fyrir að þéttleiki stofnsins miðað við gæði umhverfisins (svo sem fæðu eða örugga bústaði) hafi afgerandi áhrif, með öðrum orðum að stofnstærð sé ákvörðuð af umhverfinu á þéttleikahátt. Umdeilt er hvort allir þættir, sem hugsanlega hafa áhrif á stofnstærð, séu háðir þéttleika og hvort slíkir þættir eigi alltaf við, til dæmis á mismunandi útbreiðslukvarða.

Nú á tímum eru veiðar stundaðar og leyfðar á þeirri forsendu að veiðar hafi ekki áhrif á þann stofn (höfuðstól) sem á að framleiða næstu kynslóð veiðidýra. Yfirleitt er gengið út frá því sem vísu að veiðar séu þéttleikaháður þáttur. Auk þess er almennt reynt að skipuleggja skotveiðar þannig að þær fari fram á þeim tíma sem einstaklingar af viðkomandi tegund hafa náð fullri stærð og líkurnar til að lifa fram á næsta æxlunartímabil séu sem minnstar. Frá þessu sjónarmiði hefur veiðitími rjúpu á Íslandi löngum verið hafður of seint að haustinu. Hefð er fyrir því veiðitími hefjist 15. október og endi 22. desember. Þessi hefð um upphaf veiðitímans mun vera tilkomin á útflutningsárunum, vegna þess að rjúpur voru flokkaðar í gæðaflokka eftir útliti, best verð fékkst fyrir óblóðugar og alhvítar rjúpur, en alhvít verður rjúpan yfirleitt ekki fyrir en um miðjan október. Ef veiðitíma er ætlað að hafa sem minnst áhrif á varpstofninn ætti hins vegar að byrja veiðar um miðjan september og mætti gjarna hætta þeim miklu fyrir en nú er gert, t.d. í lok október. Þessi fróðleikur virðist ekki enn hafa náð til þeirra stofnana, nefnda og félaga sem hafa tjáð sig um veiðitíma rjúpu.

Nokkrir fræðingar hafa haldið því fram að dauðsföll af völdum skotveiða séu sjálfstæður affallþáttur sem bætist við önnur afföll, og varpstofninn aukist því ef veiðum haustið áður sé hætt. Sé gert ráð fyrir að veiðar hafi áhrif, þyrfti annað hvort að afnema þær eða haga þeim í samræmi við stofnstærð hverju sinni, þ.e. taka alltaf tilvarandi hlutfall af stofninum. Þessar hugmyndir eru þó enn á mótunarstigi (sjá t.d. Aanes o.fl., Ecol. Applic. 12, 281-290, 2002; Jonzen o.fl., Wildl. Biol., 9, 59-65) og gefa ekki tilefni til róttækra aðgerða.

Ábendingar um vöktun og rannsóknir

Undirritaður leggur áherslu á nauðsyn þess að haldið verði áfram þeirri vöktun sem nú fer fram á þéttleika og afkomu rjúpna á svæðum þar sem lengi hefur verið talið, svo og á aldursamsetningu aflu og fjölda veiddra fugla. Vöktun er grunnforsenda þess að hægt sé að taka rökstuddar ákvarðanir um vernd rjúpnastofnsins og fyrirkomulag veiða.

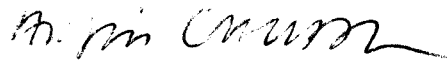
Sýnt hefur verið fram á að nýliðun ársgamalla fugla í varpstofninn skýrir að mjög miklu leyti fjölgun og fækkun í rjúpnastofninum frá ári til árs. Nánari greining á fyrirliggjandi gögnum um aldursamsetningu, ásamt líkansgerð, er fljótleg aðferð sem ætti að geta gefið góða vísbendingu úr um raunveruleg áhrif skotveiða á stofnbreytingar frá ári til árs.

Vöktun á stofninum ein sér nægir þó ekki ef menn vilja skilja rjúpnasveifluna til hlítar og þess vegna er brýnt að bæta hér við fleiri vöktunarþáttum, einkum mælingum á beitarálagi og breytingum á gæðum beitargróðurs. Ítarlegri rannsóknir á einstökum þáttum í skemmri tíma gætu einnig reynst árangursríkar.

Mjög tímafrekt er að afla traustra tölfræðilegra upplýsinga um rjúpnastofninn vegna þess að aðeins er völ á tíu endurtekningum (sveiflum) á hverri öld. Líklegt er að hver sveifla sé að einhverju leyti skýranleg út frá ferlum sem endurtaka sig í hverri sveiflu (dæmi: samband dauðsfalla á fyrsta ári við stofnstærðarbreytingar) og atburðum sem gerast aðeins í sumum sveiflum (dæmi hretviðri í júlí 1966 sem drap mikinn hluta rjúpnaunga norðanlands, maðkaár í þingeyskum heiðum um 1974).

Mat á áhrifum af breyttum veiðisiðum, hvort sem farin er sú leið að stytta eða færa til veiðitíma eða alfriða rjúpuna, er fyrirsjáanlega mjög erfitt. Til dæmis er nú gripið til alfriðunar í stofnlægð 2003 (“sögulegu lágmarki” að sögn sumra), en telja verður mjög sennilegt að þessu lágmarksári fylgi 3-5 fjölgunarár. Undirituðum er ekki ljóst hvernig menn hyggjast meta árangur af friðunaraðgerðum, hvert verður viðmiðið að aðgerð hafi heppnast eða misheppnast, og raunar má spyrja af hverju ekki hafa verið birtar fyrirfram skilmerkilegar tilgátur um áhrifin sem hægt er að prófa að aðgerðum loknum.

Reykjavík, 2. desember 2003.

Arnþór Garðarsson